

Зміст

Передмова	6
Модуль 1. Вступ до клінічної психології	9
Розділ 1. Клінічна психологія як галузь психологічної науки і навчальний предмет. Психолог у клініці	10
Тема 1. Предмет клінічної психології та професійної діяльності клінічного психолога	10
1.1. Предмет клінічної психології та її завдання	10
1.2. Історія виникнення клінічної психології	14
1.3. Методи клінічної психології	23
1.4. Діяльність клінічного психолога	27
Тема 2. Клінічні прояви психічної норми та патології. Дизонтогенез	31
2.1. Клінічні аспекти психічної норми та патології	31
2.2. Здоров'я та хвороба як основні форми життя	35
2.3. Порушення психічного розвитку	38
Завдання для тематичного контролю і самоконтролю	41
Модуль 2. Патопсихологія	47
Розділ 2. Порушення психічної діяльності та особистості	48
Тема 3. Основні форми порушень пізнавальних психічних процесів	48
3.1. Розлади сенсорної сфери	49
3.2. Розлади пам'яті та уваги	55
3.3. Порушення мислення	61
3.4. Порушення мовлення	64
3.4.1. Розлади усного мовлення	66
3.4.2. Розлади писемного мовлення	69
Тема 4. Патологія психічних процесів	71
4.1. Патологія емоцій	71
4.1.1. Алекситимія	76
4.2. Розлади волі	78
4.3. Порушення самосвідомості	80

<i>Тема 5. Розлади особистості</i>	83
5.1. Чинники розладів особистості	83
5.2. Розлади особистості та їх класифікація	86
Завдання для тематичного контролю і самоконтролю	94

Модуль 3. Основні психічні захворювання. Психічні розлади в онтогенезі

99

Розділ 3. Основні психічні захворювання.

Психічні розлади в онтогенезі

100

<i>Тема 6. Психічні захворювання та їх патопсихологічні синдроми</i>	100
6.1. Шизофренія. Шизофренічний симптомокомплекс	100
6.2. Афективно-ендогенний синдром	110
6.2.1. Депресивний синдром	110
6.2.2. Маніакальний синдром	118
6.3. Форми інтелектуального дефекту: деменція, олігофренічний синдром	123
6.4. Психогенні розлади	131
6.4.1. Психогенно-психотичний синдром	131
6.4.2. Психогенно-невротичний синдром	137
6.4.3. Посттравматичний стресовий розлад	142
<i>Тема 7. Психічні розлади в онтогенезі</i>	149
7.1. Психічні розлади в дитячому віці	149
7.1.1. Психічна депривація	149
7.1.2. Затримка психічного розвитку	159
7.1.3. Синдром раннього дитячого аутизму	166
7.1.4. Розлад дефіциту уваги та гіперактивності (РДУГ)	178
7.2. Неврози в дітей	184
7.2.1. Депресивні розлади в підлітковому віці	191
7.2.2. Дистиморфобія. Дистиморфоманія	197
7.3. Розлади поведінки та потягів у підлітково-юнацькому періоді	202
7.3.1. Агресивні патерни поведінки	202
7.3.2. Розлади харчової поведінки	207
7.3.3. Дромоманія	214
7.4. Сексуальні девіації	219
7.4.1. Вуаєризм	222
7.4.2. Експібіціонізм	225
7.4.3. Педофілія	229

7.5. Транссексуалізм (трансгендерність)	234
7.6. Вікові психічні зміни, психічні розлади в літньому і старечому віці	239
7.6.1. Вікові психічні зміни	239
7.6.2. Деменція	243
7.6.3. Псевдодеменція	245
7.6.4. Хвороба Альцгеймера	246
Завдання для тематичного контролю та самоконтролю	250
Ключ до тестових завдань	256
Список літератури	257
Глосарій	281

Передмова

Сучасні соціально-економічні реалії в Україні: погіршення якості життя, демографічна криза, масова еміграція та внутрішнє переміщення внаслідок повномасштабної війни – зумовлюють стан пролонгованого стресу в населення. Це зумовлює поширення депресивних станів, зростання агресії, а також загострення соматичних і психічних розладів. У таких умовах клінічна психологія трансформувалася з вузько-профільної дисципліни у фундаментальну базу для кожного фахівця допоміжних професій.

У динамічному світі роль психолога виходить поза межі класичного консультування. Сучасний спеціаліст повинен володіти глибокими знаннями про механізми психічних порушень, чітко диференціювати норму та патологію, а також розуміти біопсихосоціальну природу людського страждання. Психолог сьогодні поєднує в собі компетенції медика та соціального працівника, що вимагає високого рівня професійної резильєнтності.

Важливо не просто навчати фахівців методам «лікування», а формувати в них уміння працювати в контексті травми, що триває. Робота в умовах незавершеної війни вимагає перегляду етичних норм та адаптації інструментарію. Психолог має розуміти нейробіологічний вплив стресу та контузій на роботу мозку для розроблення ефективних стратегій реабілітації. Ключовими навичками стають супровід людей у ситуаціях складних втрат (житла, близьких, ідентичності) та майстерне володіння методами дистанційної допомоги, що є критичним для роботи з біженцями та мешканцями прифронтових територій.

При підготовці цього посібника основну увагу було зосереджено на психологічних аспектах порушень психічної діяльності (процесах, станах та властивостях) і психічних захворюваннях саме в контексті професійної діяльності психолога. Такий підхід дає змогу фахівцеві бути повноцінним партнером лікаря, а не його «молодшою копією». Розуміння медичної термінології необхідне психологу не для при-

значення лікування, а для формування спільної професійної мови з психіатром та своєчасної переадресації клієнта до відповідного профільного спеціаліста.

Особливе значення це має для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності С4 «Психологія». Майбутнім фахівцям критично важливо навчитися диференціювати складні педагогічні чи соціальні ситуації від реальних клінічних станів.

У посібнику суттєво оновлено зміст другого та третього модулів. Зокрема, додано нові параграфи, що ґрунтуються на новітніх досягненнях світової науки, та розширено практичні рекомендації щодо психологічної допомоги при поведінкових, сексуальних та вікових розладах.

Авторка не ставить за мету системне викладення всього обсягу клінічної медицини. Натомість теоретичні узагальнення, експериментальні дані з різноманітних джерел та власний практичний досвід дозволяють висвітлити багатогранні підходи до основ клінічної психології. Ця робота є частиною безперервного авторського пошуку оптимальної методики викладання дисципліни саме для студентів-психологів.

Сподіваємося, що презентована книга стане надійним дороговказом у професійному становленні, допоможе розвинути клінічне мислення та глибинну емпатію, без яких неможлива справжня допомога психолога.

Будемо щиро вдячні викладачам та студентам за відгуки й конструктивні побажання.

Авторка висловлює щиру подяку Світлані Анатоліївні Поліщук, кандидату психологічних наук, доценту, доценту кафедри психології та педагогіки Києво-Могилянської академії, відміннику освіти України.

М О Д У Л Ь 1

**Вступ
до клінічної психології**

Клінічна психологія як галузь психологічної науки і навчальний предмет. Психолог у клініці

Тема 1. Предмет клінічної психології та професійної діяльності клінічного психолога

- 1.1. Предмет клінічної психології та її завдання
- 1.2. Історія виникнення клінічної психології
- 1.3. Методи клінічної психології
- 1.4. Діяльність клінічного психолога

***Ключові поняття:** аналіз продуктів діяльності, бесіда, біографічний метод, експеримент, клінічна психологія, клінічний психолог, медична психологія, метод, нейропсихологія, нозологія, психіатрія, психокорекція, психотерапія, спостереження, тест.*

1.1. Предмет клінічної психології та її завдання

Клінічна психологія – це галузь прикладної психології, яка вивчає відхилення в інтелектуальному та особистісному розвитку, корекцію девіантних та дезадаптивних форм поведінки дітей і підлітків, психопрофілактику, психотерапію та соціальну реабілітацію [24, с. 200].

Центральною ланкою клінічної психології є людина з проблемами в психіці та поведінці, яка спричиняє, по-перше, утрудненість адаптації, що може призводити до хворобливих станів; по-друге, хворобливі стани, захворювання, які можуть впливати на психіку й призводити до дезадаптації.

Отже, клінічна психологія вивчає всі психологічні проблеми хворих людей на різних етапах їхнього життя, а в більш широкому розумінні – динаміку позитивних або згубних впливів на здоров'я та хворобу. Особлива увага при цьому звертається на психогенно-трав-

муючі та інші психологічні чинники виникнення хвороб, а також особливості особистісної реакції людини на своє захворювання.

Об'єктом клінічної психології є людина з психічними проблемами, з труднощами адаптації та самореалізації, пов'язаними зі станом її здоров'я.

Предмет клінічної психології – порушення психічної діяльності людини.

При вивченні клінічної психології виникають певні труднощі, що зумовлено різними позиціями вчених стосовно дефініцій «медична психологія» і «клінічна психологія». Зокрема, представники лєнінградської школи, яка представлена фахівцями з базовою медичною освітою (В. Мясіщев, М. Кабанов, Б. Карвасарський, Л. Вассерман та ін.), наполягають на ідентичності зазначених понять. Науковці московської школи – психологи з базовою психологічною освітою (Б. Зейгарник, Ю. Поляков, Є. Хомська та ін.), наголошують на нерозривному зв'язку клінічної психології з психологічною наукою [342, с. 32].

Більшість авторів (М. Іванов, Б. Карвасарський А. Лічко, В. Менделевич, О. Парняков, Ю. Поляков, М. Роговін, П. Сидоров, А. Холмогорова та ін.) пропонують поняття «медична психологія» і «клінічна психологія» вважати синонімами.

На користь такого тлумачення наводяться відповідні аргументи:

- 1) термін «медична психологія» відображає «коріння» формування клінічної психології як науки;
- 2) поняття «клінічна психологія» сприяє інтеграції української освіти у світову науку та освіту;
- 3) у практиці сучасних клінічних психологів обидва терміни тлумачаться як рівноцінні;
- 4) термін «медична психологія» використовується дедалі менше, а термін «клінічна психологія» стає панівним;
- 5) поняття «клінічна психологія» сприяє розумінню, що клінічний психолог – це фахівець, який може працювати в установах не тільки медичного, а й іншого профілю – освіти, соціального захисту, тобто там, де необхідно поглиблене вивчення особистості людини та надання їй психологічної допомоги.

Отже, клінічна психологія вивчає широкий спектр проблем, які безпосередньо не обмежуються клінікою як медичною установою. Вона міцно пов'язана зі спорідненими дисциплінами, насамперед, із

психіатрією. Предметом наукових досліджень як у клінічній психології, так і в психіатрії є психічні розлади. Проте, як уже зазначалося, клінічна психологія, крім психічних розладів, вивчає порушення, які безпосередньо не пов'язані з хворобою (наприклад, проблеми шлюбу й партнерства). При цьому психіатрія більше враховує соматичну площину психічних розладів, тобто патологію (дефекти, що вимагають госпіталізації та лікування в медичних закладах, наприклад, шизофренія, маніакально-депресивний психоз тощо); у клінічній психології основними є психологічні аспекти різних «межових» відхилень та дезадаптації – там, де ще не патологія, але вже й не норма [133].

Основною складовою клінічної психології є *патопсихологія* – особливий розділ психології взагалі і клінічної психології зокрема, що вивчає психіку психічно хворих людей і людей з аномалією. Патопсихологія, своєю чергою, межує з *нейропсихологією*, предмет якої становить вивчення динамічної локалізації вищих психічних функцій, співвідношення психологічних функціональних структур із морфологічними мозковими макро- і мікроструктурами в нормі, які тлумачаться через патологію. Клінічна психологія безпосередньо пов'язана з *психологічною діагностикою* і має пріоритетне значення в судово-медичній психології, судовій психіатрії, юридичній психології, а також із психологічною реабілітацією та корекцією.

Клінічна психологія пов'язана з *психологічною експертизою*. Залежно від сфери застосування розрізняють такі види експертиз:

- *трудова* – об'єктивує скарги хворих; вона поділяється на профорієнтацію, профконсультацію, профвідбір і працевлаштування інвалідів;
- *судова* – вивчає психологічні особливості правопорушників, мотиви злочину;
- *військова* – оцінює відповідність особливостей психічної діяльності людини щодо вимог, які висуваються до сучасної військової техніки.

Останнім часом набуває популярності *психологія здоров'я*, завданнями якої є профілактика та охорона здоров'я, попередження хвороб, з'ясування форм поведінки, які підвищують ризик захворювання, причини порушення здоров'я тощо.

Клінічна психологія також міцно пов'язана з такими дисциплінами, як: *фізіологія вищої нервової діяльності*, *психофізіологія*, *валеоло-*

гія, загальна психологія, спеціальна психологія, вікова психологія та педагогіка. Кількість спеціальних розділів постійно збільшується залежно від потреб суспільства. Через широкомасштабні військові дії на території нашої країни стали актуальними такі галузі клінічної психології, як психологія *посттравматичного стресового розладу*, *психологія інвалідності* тощо.

Зважаючи на широкі зв'язки клінічної психології з різними галузями психологічного знання, виникає проблема структури клінічної психології, оскільки й тут науковці не дійшли спільної думки. Здебільшого розділами клінічної психології називають *патопсихологію*, *нейропсихологію* і *психосоматику*, які практично стали самостійними дисциплінами. Тому формування структури клінічної психології ще не завершено.

У межах курсу ми будемо користуватися такою структурою:

- норма та патологія психічної діяльності;
- патопсихологія;
- патопсихологічні синдроми та їх симптомокомплекси;
- психічні розлади в онтогенезі.
- Звідси основними завданнями клінічної психології є:
- питання розмежування норми та патології психіки;
- робота з межевими станами психіки (наприклад, з неврозами);
- з'ясування ролі психіки у виникненні різних захворювань;
- дослідження порушень розвитку психіки;
- вимірювання та моніторинг специфічних для хворого стресорів;
- реабілітація людей, які перенесли захворювання, мають хронічні та невиліковні хвороби тощо.

Під час занять ми будемо користуватися такими основними категоріями теоретичного апарату клінічної психології:

- 1) *симптом* – це ознака, яка характеризує розлад, вияв якогось захворювання, патологічного стану чи порушення якогось процесу життєдіяльності;
- 2) *синдром* – сукупність симптомів;
- 3) *норма* – встановлена, порівняно стабільна міра, середня величина чогось;
- 4) *патологія* – крайня протилежність норми, відхилення від нормального стану чи процесу розвитку;